

הרואה והחוזה

בין הראי"ה קוק לחוזה המדינה

החוזה • הרואה • חידושו של החוזה: עברי אנכי • הרצל -
קריאה חדשה • יחסו לדת • יחסו לארץ ישראל • תפקידה
של האומה • יחסו לאוגנדה • יחסו לנצרות • חזיון השואה •
אחרית דבר

החוזה

השם הרצל נקשר כיום בלב רבים עם מושגים כמו מדינת היהודים, נצרות, אוגנדה, דרייפוס והתבוללות. תדמיתו של הרצל היא הפכפכה. ראשיתו עיתונאי יהודי הונגרי מתבולל, שתיאר מפאריס את משפטו של הקצין היהודי צרפתי אלפרד דרייפוס, שהואשם בריגול לטובת הגרמנים בלי כל הוכחות נגדו, ונידון למאסר עולם ב"אי השדים", למרות טענת ראש השירות החשאי שהאשם הוא קצין חיל הרגלים אסטארהזי. הרצל הזדעזע עמוקות ממשפט דרייפוס ומגילויי האנטישמיות שצפו ועלו בעקבותיו.

רגישותו לגלי השנאה לעם היהודי הניעה אותו לחשוב מחשבות בדבר הטבת מצבו של העם היהודי. אחת המחשבות הראשונות, שעלתה בדעתו כדי לפתור את בעיית האנטישמיות, השתעשעה בתקווה, שאם עם ישראל יפנה לכנסייה ויבקש לטבול לנצרות – תיפתר הבעיה*.

* תחילת יומנו (56). המספרים שיצוינו מעתה, מסמנים את מס' העמוד בספר "הרצל - קריאה חדשה". שם ניתן למצוא את המקור בכתבי הרצל.

שאף התנצרות לא תועיל לעמו, הוא חיפש מקום מקלט בטוח ליהודים, והפתרון הראשון שעולה על הדעת הוא ארץ ישראל, הארץ ההיסטורית. כשהתעוררו קשיים ביחס לפלשתינה, הסכים לקבוע את מדינת היהודים גם במקום אחר כגון אוגנדה, ובלבד שתקום מדינה שלא תציק ליהודים**.

בחזונו – אין דבר מעבר לזה.

משכילים רבים טענו נגדו שאין במדינת היהודים שלו שום צביון יהודי, והיא יכולה להיות מדינתו של כל עם אחר בעולם. אחרים אף הוסיפו שאילו היהודים היו מוותרים על יהדותם, לא היה מאושר מהרצל. אפילו חיים ויצמן טען, שאלמלא ביקש למצוא חן בעיני הציונים, כלל לא היה מזכיר את פלשתינה. "הרצל לא קישר בהכרח בין פלסטינה לבין רעיון המדינה היהודית. נימת ספרו מותירה מקום להנחה שבעת כתיבתו חשב הרצל על ארגנטינה, ושאלמלא ביקש לגרום נחת רוח לידידיו הציונים, לא היה מוסיף כלל את הקטע על פלסטינה" (156). גם בחוגים חרדיים מתייחסים בבוז לדמותו. לדעתם, הוא היה כל ימיו אכול שנאה עצמית, ובכל מהלכיו ניסה להצניע את יהדותו, ושרעיונות אנטישמיים ודברי כפירה שזורים בכתביו.

"כחניך התרבות האוסטרית ביקש הרצל להצניע את יהדותו ולהבליט את העובדה של היותו גרמני, וכך התנהג הרצל כל חייו. הוא היה אכול שנאה עצמית מעצם יהדותו, וחשב לחדול להיות יהודי וכך לפתור את הבעיה אחת ולתמיד. המניע לציוניותו של הרצל לא נבע מתוך אהבתו ודאגתו ליהודים. הוא חלם על ארץ, אלטנוילנד, שתהיה משוחררת מכל סממן יהודי. רעיונותיו האנטישמיים באים לידי ביטוי לכל אורך היומן שלו".

ואכן אישיותו של הרצל היתה מורכבת ושנויה במחלוקת כבר בימי חייו. מצד אחד, עוררה הופעתו התלהבות עצומה, ורבים ראו בו עקבי משיח; ומצד אחר, היא עוררה התנגדות גדולה, שבאה מכמה כיוונים, חרדים, משכילים וחילוניים. "הסערה נגד כינוס הקונגרס הראשון היתה עזה כ"כ, עד שהרצל מוכרח היה להחליט על העברתו ממינכן לבלז" (עמ' 24).

** מנחם גרילק, הרצל והיהודים. קלטת וידיאו מתוך 'שופר'.

כאמור רבים היו המתנגדים לו. תוכניותיו שהיו חדשניות ביותר באותה תקופה, אחרי אלפיים שנות גלות וניסיונות של השתלבות בין האומות, ומאמצים של הישרדות, גרמו לרבים תדהמה של ממש, אפילו אצל חבריו הקרובים. ידיד קרוב שלו בכה כשהרצל קרא בפניו את טיוטת מדינת היהודים. "התכוננתי בפניו העייפים והקשבתי במלוא תשומת הלב לקולו הרוטט ולרעיונות המוזרים שהציג. הגעתי ללא כל היסוס למסקנה: האיש חולה, דעתו נתבלעה! חיבקתי אותו בזרועותי ואמרתי לו: תקשיב לי היטב, ידידי, אתה חולה, לקית בהתמוטטות עצבים, והדפים האלה הם פרי מצבך. עליך לקבל טיפול... אחד מעוזריו של הרצל, ארווין רוזנברגר, נזכר שבאותה תקופה, כל מי שתמך בהקמת מדינה יהודית וראה בה אפשרות בת-מימוש נחשב למשוגע, חד וחלק, לא במובן הביזארי, של ציפור מזורה למשל, אלא במובן הרפואי ממש: חולה נפש, דמנטי" (26).

גם בין החוגים הרבניים קמה ההתנגדות עזה וגבלה בזלזול וביטול. "כך למשל נהג החכם באשי, רבה הראשי של הקהילה הטורקית, לירוק בכל פעם שהזכירו את שמו (של הרצל)" (שם).

בהונגריה מתרחש דבר שלא ייאמן: הליברלים והאורתודוקסים, שני מחנות של אויבים מושבעים, מתלכדים יחדיו כדי לבטל את תוכניותיו של הרצל. "הציונות הפוליטית, הרוצה להקים בא"י מדינה יהודית חדשה, היא לפי דעתי שיגעון רוחני מסוכן... התנועה הציונית, הרוצה להפוך את היהדות מכת דתית לאומה, לא תצליח בהונגריה לעולם. אנו הננו הונגרים בני הדת היהודית. לאומיות יהודית איננה קיימת. בזה תמימים הם כולם, מחדשים ואורתודוקסים". כך כתב הרב ד"ר שמואל כהן, רבה הראשי של הקהילה הליברלית, והחזיק החרה אחריו ל' ליפשיץ, מנהיגם של האורתודוקסים: "בנוגע להערכתם את התנועה הציונית, תמימי דעה הם האורתודוקסים עם היהודים השייכים למחדשים. אנו מתנגדים לתנועה האווילית הזאת... ההונגרים בני הדת היהודית רוצים למצוא את אושרם בהונגריה. אין זה עולה על דעתם כלל להקים מדינה בארץ ישראל" (28).

חודש ימים לפני פתיחת הקונגרס הראשון פרסם איחוד הרבנים בגרמניה מכתב גלוי ובו נאמר: "שאיפותיהם של אלו המכונים ציונים להקים מדינה

יהודית לאומית בא"י, עומדת בניגוד לייעודיה המשיחיים של היהדות, כפי שהם כלולים בכתבי הקדש ובמקורות דתיים מאוחרים יותר" (29).

לפני הגעתו של הרצל לראשונה ללונדון, אחרי הופעת מדינת היהודים, יצא הד"ר הרמן אדלר, רבה הראשי של אנגליה בהצהרה, הכוללת אזהרה חמורה מפני הילכדות במיקסם השוא של "כינון מחדש של מדינה יהודית ושל אומה יהודית" (131). הרב לזר איזידור, רבה הראשי של פאריז, מצהיר "העם היהודי מת. מתכונתו הלאומית מתה. אבל מה שלא מת ולא ימות לעולם הוא רוח היהדות" (130).

גם סופרים לאומיים חשובים הצטרפו למערכת ההתנגדות. נחום סוקולוב, שלימים נעשה תומך נאמן של הרצל, התלוצץ בתחילה על "השמועות הנפלאות בדבר יצירתה של מדינה יהודית", שנולדה ממוחו הקודח של הדוקטור הרצל. במאמר אחר כתב, שכל רצונם של היהודים הוא להתיישב בשקט ולעבוד את אדמתם. הם אינם מחפשים להם לא מדינות ולא מלכויות. לפיכך הוא קורא להרצל לכבוש את נבואתו. הוא משווה את הרצל לילד המשחק בגפרורים סמוך לאסם אשר איכר עני אחסן בו את כל יכולו, יכול שהושג בזיעת אפיים. יוזמותיו הפרועות של הרצל מסכנות את היישובים החקלאיים המעטים שנוסדו בא"י בידי קומץ יהודים שברחו מן הפרעות ברוסיה הצארית (29). אפילו חיים נחמן ביאליק יצא נגדו במאמר חריף, עד שאחד העם סירב להדפיסו. בין השאר כתב ביאליק:

אנשי פלאות המה כולם / מהם דבר לא ייפלא /

באצבע קטנה יעשו מדינה / ובבוהן ידם עולם מלא / גם עתה

אומרים – לא, מכריזים / כבר מוכן הכל שם בוינה /

מקץ שני רגעים ודקים חמישה / ותהי למזל טוב מדינה (שם).

ההתנגדות העזה לא כוונה דווקא לחזרה לא"י, אלא לחידוש הלאומיות היהודית בכלל. אחד ממנהיגי היהדות בצרפת, כתב להרב מוהליבר זצ"ל: "המשיח שלנו כבר בא – זהו החופש האנושי שצרפת זיכתה בו את העולם. אנחנו רוצים ליצור יהודים בני המאה העשרים, ואתם תיצרו בפלשתינה שלכם יהודים בני המאה השתים עשרה". הרב מוהליבר ענה לו שכנראה

דרייפוס לא שמע על בואו של המשיח שלו, וסיים: "אנחנו שואפים שיהיו בא"י שלנו יהודים, לא בני המאה העשרים, ואף לא בני המאה השתים עשרה, אלא יהודים שאין אתה יודע אותם כלל. יהודים שמצד אחד יהיו בני המאה השלושים, אבל מצד שני, בני התקופות שקדמו לכל ספירות המאות, יהודים מתקופות הנביאים והמכבים".

בימינו, התקופה הפוסט-ציונית, שוב מנסים להטות את דמותו של הרצל לכיוונים אחרים. סופרים והיסטוריונים בעיקר טוענים, שהרצל לא ייחס חשיבות מרובה למדינת היהודים בארץ ישראל דווקא, כפי שהוכח שעה שביקש להסב את רעיון המדינה היהודית לכיוון אוגנדה. ואף בחוגים חרדים התעצמה ההתנגדות להגותו. שמות רחובות הנושאות את שמו מוחלפים, והגדיל להכריז אחד הפוסקים, שכיוון שאסור לקרוא לתינוק בשם רשע, חייב מי ששמו הרצל לשנותו (36). סרטים וספרים מופצים כדי לעוות את דמותו. הוא מוצג בהם כאדם ששאף לעקור את התורה, להעמיד את הלאומיות במקום היהדות, ואילו אפשר היה בידו להביא להשמדתם של היהודים – מה טוב.

הרואה

לעומתם, העריך הרב קוק זצ"ל את פועלו של הרצל. הוא ראה בהופעתו "עקבתא דמשיח בן יוסף", ואף הספידו במותו למרות המחאות שנשמעו בארץ בציבור החרדי*. במלאות יובל שנים להולדתו של הרצל הוזמן הרב קוק זצ"ל לקחת חלק באירוע, והוא נענה ברצון "להשתתף עם החוגגים לשם זכר כבודו של מרים דגל תחיית האומה ד"ר הרצל ז"ל... והנני נכון למלא את דרישתם בכל רגשי אהבת אחים, משותפים בשאיפה לתחיית האומה על ארצה ההיסטורית" (אגרות א, רצד).

ועם זאת אף הוא ראה בפועלו של הרצל דבר קטן וחלקי; לא שאיפה לגאולה, אלא פתרון מעשי למצוקת היהודים, וכשזו תיפתר, שוב אין

* ההספד התפרסם אח"כ בשם "המספד בירושלים". ר' מאמרי הראיה עמ' 94. את לבטיו ביטא הרב במכתבו לחותנו האדר"ת, רבה של ירושלים. האגרת הועתקה בספרו של הרב יהודה ליאון אשכנזי (מניטו), 'מספד למשיח'.

לחלום הציוני לאן לפנות.

באיגרת לאנשי המזרחי בקונגרס הציוני מיום י"ב מנ"א תרע"ג, יוצא הרב נגד הקטנות שבחזונו של הרצל. "האומה בכללה, עם כל גדלה וחסנה הרוחני, עם כל גאון נשמתה, לא תוכל בשום אופן להיות מצטמצמת רק בהעוגה (=המעגל) הצרה של חלומו של ד"ר הרצל ז"ל, עם כל יופיו ועוזו, לפי הערך. הציונות המעשית והעיונית... יש בהם עניינים נשגבים ונעלים, שאנו נקראים ממעמקי הוויתנו הישראלית לתמכם בכל כוחותינו הגשמיים והרוחניים, אבל כל אלה יחד אינם כי אם הגוף הציוני, אבל קרואים אנו מיד לזרוק את הנשמה בהגויה המחוטבת הזאת, כדי שתהיה ראויה באמת לשמה... ושיתן לעולם את אותו המושג, שמקור הציונות הוא המקור הקדוש העליון, התנ"ך, נותן לה בכל העומק וההוד המסורתי. לא הד קול, שעם שנוא בעולם הולך לבקש לו מקלט בטוח מרודפיו, לבדו ראוי להשיב לתנועת עולמים זו את חייה, אלא שגוי קדוש, סגולת העמים, גור אריה יהודה, נעור מתרדמתו הארוכה, והנה הוא הולך ושב אל נחלתו, אל גאון יעקב אשר אהב סלה" (אגרות הראי"ה ח"ב, תקעא).

עיקר קצפו של הרב זצ"ל יצא נגד אותה הכרזה מחפירה, לדעת הרב, שיש להלחם נגדה בכל תוקף, והיא ההצהרה ש"הציונות דבר אין לה עם הדת". הכרזה זו באה לפייס את דעתם של הצדדים כולם. החרדים אמורים להירגע, כיוון שהציונים אינם מתערבים בעניניהם הדתיים. אף המתבוללים לא יפרשו כיוון שלא ימצאו בציונות דבר נגד השקפת עולמם, שהרי הציונות אינה קשורה כלל לדת. בעניין זה ממשך הרב לתקוף את ההצהרה באגרתו למזרחי, ואף מציע חלופה להצהרה:

ונשמה זו אי אפשר שתהיה נזרקת בתנועה, כל זמן שעל מצחה חקוק אות קין זה ש"הציונות דבר אין לה עם הדת". הציונות מוכרחת לשוב אל מקור החיים של האומה מראש צורים, וא"א שדבר לא יהיה לה עם הדת... המזרחי צריך לתבוע תמיד, שהסעיף המחפיר הנ"ל ימחק מהפרוגרמה, ותחתיו ייכתב "הציונות מבוססת היא על יסוד תחיית האומה בתורתה על אדמתה", בכל

הגודל והמילוי של פתגם זה (שם, שם).

ובאיגרת שנכתבה חצי שנה קודם לכן, כתב הרב בין השאר, "שהחוק האילי הזה 'שהציונות דבר אין לה עם הדת', תועבה היא לישראל... על החוק הזה הוא (=המזרחי) נלחם בכל כוח, ולא ישקוט ולא ינוח עד אשר יורידוהו מעל במת הציונות, ותחתיו יוחק חוק לישראל כמו שהוא באמת, 'זכרו לעולם בריתו... אשר כרת את אברהם... לאמר לך אתן ארץ כנען חבל נחלתכם'. ההתנגדות הנמרצה להחוק ההורס הנ"ל מוכרחת היא להיות בולטת מכל פינותיו של המזרחי. היא צריכה להיות חרותה בתור מוטה קצרה על כל גליון מגליונותיו הרשמיים, היא צריכה להישנות אלפי-אלפים פעם, בכל כנסיה בין חדשה בין ישנה" (שם שם, תצד).

חידושו של החוזה: עברי אנכי

מה היה החידוש שחידש הרצל, שלא היינו מודעים אליו לפני הופעתו? על כך עמד הרב אברהם אליהו קפלן, תלמיד מובהק של הסבא מסלבודקא, וממלא מקומו של הרד"צ הופמן זצ"ל בבית המדרש לרבנים בברלין.

הוא לא לימדנו תורת משה, הוא לא לימדנו הלכה ואגדה, הוא לא לימדנו חכמת ישראל ומוסר היהדות – כי את כל אלה לא הורו לו מעולם... אך הוא לימדנו לומר שתי מילים, בהזדמנויות כאלה – אשר עד לו – לא העזנו ולא יכולנו לאמרן בהם: עברי אנכי! אכן בבית המדרש ליד העמוד יכולנו לומר זאת תמיד. יכולנו אפילו לכתוב ולקרא זאת בכל ספרינו ומאמרנו, בכל עיתונינו וחוברותינו. יכולנו אפילו להכריז על עצמנו כעל עם בכל מקום שתרצו, רק לא במקום אחד, באותו מקום בו מיוצגים ביתר שאת כל אומות העולם – במדיניות העולמית!

כלום קרה פעם שיתייצב יהודי בפני שליט אירופאי, ועל השאלה "מי אתה", יענה בשתי מילים ותו לא – "עברי אנכי!" הנני יהודי, ללא כל תוספת, ללא כל פירוש מן הצד: יהודי – אך גם גרמני, יהודי – אך גם צרפתי, יהודי – אך גם אנגלי וכו' וכו'.

כל גדולי תורתנו, גאונינו וראשי ישיבותינו בכל דור ודור לימדונו

לדעת ולחשוב על זאת, לימדונו גם לדבר על זאת בלחש, בינינו לבין עצמינו, אך אף אחד עד להרצל, לא לימדנו לצאת בגלוי אל המדיניות העולמית... לשם, אל בית הדין אשר לעמים. אל אותו בית משפט אשר לעולם כולו, הגיע ראשון לכולנו – הרצל, והביע שם בגלוי ותוך חירות, ללא כל קושי וללא כל מאמצים ארטיסטיים: "עברי אנכי". ועוד – "גנב גנבתי מארץ העברים, וגם פה לא עשיתי מאומה כי שמו אותי בבור". העם העברי הוא עם לעצמו, ככל העמים בתבל, והוא מיוחד במינו, הרבה יותר מאשר שאר העמים, ויש בו כוח חיים כזה להיות כעם אחד ומיוחד, שאינו מניח לו בשום אופן להיבלע ע"י כל מיני פרעונים, ואינו מניח לו להיעכל, ואינו מניח לו לעבור ולהיבטל מן העולם. גם כשרומסים אותו כתולעת, דור אחר דור, מאות בשנים, תמיד מתחמקת לה תולעת יעקב מתחת לרמיסות והולכת לה הלאה לדרכה, בשם ה'. את זאת הסביר ראשון הרצל – לא לנו – כי אם לכל העולם כולו, לכל תקיפי העולם הזה.

הרצל – קריאה חדשה

והנה קם בירושלים יהודי ניצול שואה בשם ד"ר יצחק וייס, שעייץ בכל כתביו הציוניים של הרצל, ולהפתעתו גילה "הרצל אחר", הרצל שדמותו סולפה, במכוון או בחוסר ידיעה, עוד בימי חייו. כבר בשנת תרצ"ד כתב ברל כצנלסון: "נתקלים לא פעם בסילוף דמותו של הרצל, סילוף בזדון או בחוסר ידיעה. יש לחשוש שהדור הבא לא ידע את הרצל בלתי אם כשם, כסיסמה, כדגל, לכל היותר כאגדה נאה"⁽¹⁷⁾. ולבסוף העיר, שבישראל של היום, בשביל רבבות, הרצל הוא פשוט שם רחוב. ומעניין הדבר, שהרצל בעצמו כבר חזה את הכיוון הזה, וכתב על עצמו "התרגלתי לכך שיעוותו את דברי באופן הכי פחות סביר, וללא ספק כך יהיה גם בפעם הזאת". ושלושה חדשים אחר שיצא "מדינת היהודים" שלו לאור, התלונן ש"הרבה אנשים אינם קוראים בספר מה שכתוב בו, אלא מה שהם מכניסים בו מהרהורי לבם"⁽¹⁹⁾.

וכנראה שגם הרב קוק זצ"ל קיבל את דבריו מכלי שני או שלישי. האיגרת למזרחי נכתבה בשנת תרע"ג, ואילו כתביו של הרצל יצאו לאור לראשונה

בשפה הגרמנית בשנת תרפ"ב. ואילו לעברית הם תורגמו ע"ר בנימין רק בשנת תר"צ, חמש שנים לפני פטירתו של הרב. ויש להניח שהוא נתוודע לעיקרי דבריו רק מפי השמועה.

הופעתו של בנימין זאב הרצל על במת ההיסטוריה היהודית הלמה באחת בקהל היהודי וגרמה טלטלה עזה לכל הזרמים המרכיבים את העולם היהודי. רבים גינו אותו ובזו לו במתכוון או מחוסר ידיעה. בתחילת מאמר זה תיארונו בהרחבה כמה מן התפישות המקובלות על אישיותו, על מחשבתו ועל תכניותיו של הרצל. עתה עם פרסום המחקר של ד"ר וייס "הרצל – קריאה חדשה" ניתן לראות כיצד סולפו דבריו, ומה היתה משנתו המקורית.

לטענתו של ד"ר וייס, המשפט "הציונות דבר אין לה עם הדת", לא נמצא באף מסמך של ההסתדרות הציונית, ובוודאי לא נאמר ע"י הרצל. ההיפך הוא הנכון. בנאום הפתיחה של הקונגרס הראשון אמר "אם אפשר לומר, שבנו הביתה. הציונות היא חזרה ליהדות, עוד קודם היתה חזרה אל ארץ היהודים" (76). אחד העם אמר עליו, שאין זו אלא סיסמה דמגוגית, אך בכתביו הראשונים כתב הרצל: "דור שהתפתח כשהוא מנותק מן היהדות... אינו מסוגל לא לחשוב על עברו ולא לצפות את עתידו". בסיפור על מנורת החנוכה, מספר על האמן שהגיע למסקנה – "הרעיון שיש רק מוצא אחד ממצוקת היהודים, והוא – השיבה אל היהדות". "הוא התחיל לאהוב את היהדות בלב ונפש" (101).

אולם הפילוסוף הרמן כהן, למשל, המשיך את התנגדותו לרעיון של הרצל, גם עשר שנים אחרי מותו של הרצל. הוא הגדיר אותו כסילוף של המשיחיות היהודית האמיתית. "עלבון לפטריוטיות של היהודים המרגישים בבית, גם פוליטית וגם רגשית בתוך מולדתם". הרמן הפך למטיף נלהב ליחסים כמעט מיסטיים בין היהודים לבין התרבות הגרמנית. "בכל הקשור לחיים הרוחניים שלנו, אנחנו שואבים תחושה של שותפות דתית קרובה ביותר מן ההתאמה הקיימת בין המשיחיות היהודית ובין ההומניזם הגרמני. לפיכך הרגשתנו כלפי גרמניה ועמה נטענת צביון של דבקות ממש, עד כדי כך שהיא נושאת חותם של אמירה כמעט דתית" (129-130).

וכך גם ביחס לארץ ישראל. פינסקר, למשל, טען שמקום אינו בעל חשיבות. "הבה נשמר בראש ובראשונה מאשליה... לא ארץ הקדש צריכה להיות המטרה העכשווית של מאמצינו, אלא ארץ משלנו, לשם נביא את נכסינו המקודשים ביותר, את רעיון האלקים ואת התנ"ך. כל השאר אינו חשוב, לא ירושלים ולא נהר הירדן".

ואילו הרבי מלובביץ', הרב שלום דב בער שניאורסון, כתב בשנת מותו של הרצל, "העולה על רוחם (של הציונים) להתאסף ולהיקבץ בכוח עצמם, היו לו תהיה, וכל התוקף והעוז שלהם וריבוי התחבולות וההתאמצות לא יועילו ולא יצליחו נגד רצון ה', וכלבוש יחליפו ריבוי רעיונות והצעות, ועצת ה' היא תקום, והוא לבדו יאספנו ויקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ" (87).

אבל הרב יצחק ברויאר, נכדו של הרש"ר הירש, שיצא בתחילה נגד הציונות של הרצל, העריך מאוד את השפעתו על הצעירים. "מן החרבן ועד הרצל, לא נשמע קול עם ישראל כעם בין הגויים. נשמע רק קול הנרדפים והאומללים בבקשה ובתחנונים: תנו לנו לחיות בתוכם" (76). והדבר הזה הנראה לנו כיום כל כך פשוט, הגיוני וצודק, לא נראה כך בזמנו, לא רק בעיני אומות העולם, אלא אף בעיני רבים ממשכילי עמנו, ואפילו לא בעיני חרדים ומנהיגי היהדות.

מן הראוי להתבונן בעיקרי משנתו של הרצל שסולפו, מדעת או שלא מדעת, על ידי מתנגדיו. הבירורים והטיעונים שלהלן בנויים על ספרו של ד"ר וייס שצוין לעיל.

יחסו לדת

על יחסו של הרצל לדת כתבו רבים מהרהורי לבם. למשל, בשבת שלפני פתיחת הקונגרס הלך הרצל לבית הכנסת ועלה שם לתורה. בין הביוגרפים של הרצל היו שלא הזכירו כלל אירוע זה. אחרים טענו שהרצל חש חרדה, ושכל הטקס הזה העמיד אותו במצב לא נעים. בקושי למד את מילות הברכה, והוא התלונן שהיא עלתה לו בהרבה זיעה, "יותר מאשר נאום ארוך שלם". אך הרצל עצמו כתב ביומנו דברים שונים לגמרי. "מתוך

כבוד לדת הלכתי בשבת שלפני הקונגרס אל ביהכ"נ. ראש הקהילה קרא לי לעלות לתורה... ביקשתי שישנן איתי את הברכה, וכשעליתי אל הבימה הייתי נרגש יותר מאשר בכל ימי הקונגרס. המילים המעטות של הברכה העברית חנקו את גרוני מהתרגשות, יותר מאשר נאום הפתיחה ונאום הנעילה וכל ניהול הדיונים" (75). מיותר לציין את מילות הברכה שריגשו אותו - "אשר בחר בנו מכל העמים, ונתן לנו את תורתו".

עוד לפני כן כתב: "אין מטרה גדולה יותר מלעמוד לימנם של היהודים". "גברה בי המחשבה שאני צריך לעשות משהו בשביל היהודים. הלכתי זו הפעם הראשונה לבית הכנסת, והיתה תפילה חגיגית ומרגשת. הרבה דברים העלו בזיכרוני את ביהכנ"ס בפשט".

הרב ריינס מספר על דאגתו של הרצל לנעול את המושב לפני כניסת השבת, והרצל הציץ שוב ושוב בשעונו, ואף נמנע מלהדליק סיגריה בשבת. הרב ברלין מציין בספרו "מוולוז'ין עד ירושלים" על נזיפה שנוף הרצל בנורדאו על שהדליק סיגריה בשבת בבית קפה לעיני נער יהודי שהתלווה אליו.

"כשם שאנו רוצים בתחום הכלכלי והמדיני ליצור תנאים חדשים, כך אמורים אנו בתחום הרגש לשמור בקדושה על הישן... הציונים והאנשים המייצגים אותה, אין בלבם שום כוונה העלולה לפגוע באיזה צורה שהיא ברגשות הדתיים... ומשום כך אנו רוצים לחזור ולהתכנס בתוך היהדות, ושוב לא ניתן להשליך אותנו מן המעוז הזה" (87).

את השקפת עולמו על היחס שבין הלאומיות לדת, הבהיר הרצל לא רק בכתביו, אלא בריש גלי, בנאומו בפתיחת הקונגרס הראשון: "אם אפשר לומר, שבנו הביתה. הציונות היא חזרה ליהודיות עוד קודם היותה חזרה אל ארץ היהודים" (76). אחד העם, שבכלל ראה את רעיונו של הרצל "הזייה קרובה לשגעון", טען שהיתה זו סיסמה דמגוגית, אך רבה של בזל, הרב ארתור כהן העיד שמילים אלו לא היו ריקות מתוכן.

ספרו של הרצל אמנם נקרא "מדינת היהודים", על פי התרגומים השכיחים, אך הרצל עצמו דיבר רבות על "המדינה היהודית", כלומר, לא רק מדינה שרוב תושביה הם יהודים, אלא מדינה המבטאת באורחות חייה את היהדות. המהדורה האידית הראשונה, שיצאה לאור עוד בחייו, נקראת "די

ידישע מדינה", כלומר – המדינה היהודית. ומה שלא הבינו, או לא רצו להבין, יהודים רבים, הבינו גויים. במאמר שכתב עיתונאי של יומון פריזאי, שבוע אחר פתיחת הקונגרס, הוא אומר: "מי שהגה את רעיון הקנייה מחדש של ירושלים במטרה להקים בה מחדש, למען דת משה המעשית, את מקדש שלמה, הוא יהודי מן הסוג שאני מעריך – עמיתנו הד"ר הרצל, איש הנויה פראייה פרסה. ובכן, בנייתו מחדש של מקדש המקדשים היא אחת מאמונות הדת הזאת, ואם איני טועה, חלק מנבואותיה, כמוה כנטיליה מחדש של ירושלים לנצח נצחים. שוב, איני שולט היטב בכתבי הקדש... אבל נדמה לי שנאמר שם שעם האלקים יחזור לעיר הקדש שלו ויתיישב שם לתמיד. ומכיוון שהנבואה הזאת נכתבה שם בעברית, יהיה זה הגיוני, אם לא למעלה מזה, שהיהודים ייחסו את התועלת הזאת לעצמם. ומכאן נובע הקונגרס הציוני של באזל" (85). כנראה שמעיני הגויים אי אפשר היה להסתיר את המגמה היהודית של ההתעוררות הציונית. בס' אם הבנים שמחה ובספרים אחרים ראו בזה יד ההשגחה, לגלגל הגאולה דווקא ע"י אנשים רחוקים מתורה ומצוות, כדי להסתיר את מגמת הגאולה מפני "הסטרא אחרא", וכמו שהמשיח נולד דרך גילוי עריות, כך בימינו הוא מסתתר באנשים כאלה שלא יחשדו בהם שבאו לקרב את הגאולה, והיא מצטמצמת בינתיים בחיפוש אחר מקלט וממניעים לאומיים הקיימים גם באומות אחרות.

אגודה, שהרצל היה חבר בה בהיותו סטודנט, ערכה ערב לזכרו של ריכרד ואגנר. אחד מראשי האגודה נשא נאום אנטישמי חריף. הרצל שלא נכח באירוע, שלח מכתב התפטרות מן האגודה מיד למחרת, בטענה ששתיקה כמוה כהודאה. הוא היה היחיד מבין הסטודנטים היהודים שהגיב בצורה כזאת (44).

כשנתוודע להתנגדות של חוגים חרדיים, כתב אגרת לאדמו"ר מגור בעל שפת-אמת: "כבוד קדושת איש מורם מעם, רב וגדול בישראל"..."כל אחד ואחד מבני עמנו, אם כי מאמין הוא בהשגחת השם יתברך הפרטית, לא יחדל גם מלהשתדל לעשות מה למען הטיב מצבו...השקפתי זאת, אשר לפי דעתי, לא תוכל להיות מתנגדת לדעת תורתנו האמיתית, המריצה אותי להרעיש את עולם היהודים לאסוף אסיפות ולייסד ציונות... על דגלנו אנו

עומדים, יהודים מיהודים שונים, אשר לא נוכל לקבל אחריותם עלינו, בהם אלה אשר אין רוח חסידים נוחה מהם, ובהם חרדים וחסידים רבנים יושבים על מידין, אך מטרתנו אחת היא: לדאוג כאיש אחד ולעשות מה לטובת עמנו, והשם יתברך יעזור על ידינו... בשם רבבות אלפי ישראל, אשר מתגרת זרים מצבם יתמוטט, בשם רבבות אלפי ישראל הנגועים ברעב ושולחים ידם בכל משלוח יד למען שבר רעבונם, בשם רבבות אלפי ישראל ההולכים מדחי אל דחי... ויתערבו בגויים ויחללו שם ישראל, בשם משפטי התורה ההולכים ומתבטלים במצבנו כזה, ובשם השם המחולל בגויים, הנני מחלה פני קדשו... ואשאר מוקיר ומכבד את דברי קדשו" (הרב דוד מושקוביץ, רגלי מבשר עמ' כ; אמנם יש אומרים שמכתב זה אינו אמיתי).

יחסו לארץ ישראל

וברגש חיובי זה לדת ישראל קשר הרצל גם את שאיפת האומה לחזרה לא"י, ופעמים רבות הוא מדבר על "ארץ אבותינו". באיגרת למשפחת רוטשילד הוא כותב: "אני מוליך אותו אל הארץ המובטחת... וכך אנו יוצאים אל הארץ המובטחת... שצוה לנו אלוקים ברוב חסדו" (156).

"לא כקולוניאליסטים על אדמה כלשהיא, אדמה שכבשו כדי לפתור מצוקה כלשהיא, אלא כבעלי בתים השבים אל האדמה שממנה נושלו, וחוזרים אל מולדתם ההיסטורית... הרי אנחנו יושבי הארץ ואדוניה מאז ומתמיד..." כלום לא נחזתה שיבת העם היהודי לארצו כבר בכתבי הקודש"? (157). תמה-שאל בפתיחה לקונגרס השני.

על הצדק שבתביעה לשיבת היהודים, אמר: "אנו מאמינים כי הפינה הנשמה של ארץ המזרח, יש לה לא עבר בלבד, אלא גם עתיד, בדומה לנו עצמנו. על קרקע זו, שעכשיו צומח בה כ"כ מעט, צמחו אידיאות בשביל כל האנושות. ודווקא משום כך לא יוכל שום אדם להכחיש, שקיימת זיקה שלא תפקע לעולם, בין עמנו ובין הארץ הזאת... שום עם אין לו הנכונות או היכולת להביא קורבנות כאלה לשם החייאתה של ארץ זו, כמו העם היהודי. שום צד לא יקדים אותנו, שום צד לא יחטוף זאת מאתנו. כי שום צד אינו יכול להעלות אתו כוח אדם מלא הקרבה כמו היהודים (168).

"אם קיימת בכלל תביעה חוקית לגבי שטח כלשהו על פני האדמה, מוכרחים כל המאמינים בכתבי הקודש להכיר בזכותם של היהודים" (166). וע"כ הרצל אינו מתחנן אלא תובע את א"י, "שהעברים הם יורשיה ואדוניה מאז ומעולם" (171).

בכתביו הוא חוזר ומשתמש במושגים כמו "ארץ אבותינו", "ארץ הקודש", "ארצנו". בנאום הפתיחה באחד הקונגרסים דיבר על "האדמה המקודשת של אבותינו". בנאומו האחרון הוא מלגלג על גייגר, הרב האנטי ציוני של אלטנוילנד, ואומר שלדבריו "ציון היא בכל מקום – רק לא בציון" (160). את איגרתו לבני משפחת רוטשילד, שבה הוא מציג את כוונותיו, הוא פותח ואומר: "אני שב ומאחה את המסורת הקרועה של עמנו. אני מוליך אותו אל הארץ המובטחת". ובאותה רוח הוא מסיים את האיגרת, "וכך אנו יוצאים אל הארץ המובטחת... שציווה לנו אלקים ברוב חסדו" (156). בפגישתו עם הקיסר הגרמני, וילהלם השני, מציג הרצל את עצמו ואת חבריו כ"בני ישראל", כדי לתת לגיטימציה לתביעות הבעלות על הארץ. ביומנו הוא כותב כי אין טבעי יותר מאשר להניח ליהודים להתבסס על האדמה הזאת שהיא שלהם, ואי אפשר לערער על זכותם המוסרית לבעלות עליה (159). "זוהי האדמה המקודשת של אבותינו" (158). בסוף נאומו בקונגרס הששי, כמה חדשים לפני מותו אמר: "הארץ היפה של אבותינו, שאין אנו צריכים לבדוקה כדי לאהוב אותה", רמז למעשה המרגלים. "לא יוכל שום אדם להכחיש, שקיימת זיקה שלא תפקע לעולם בין עמנו ובין הארץ הזאת" (168).

תחושה זו אופפת אותו ברגשות שכל מה שהתנועה עומדת לעשות אינו דבר חדש, אלא המשך התהליך האלוקי שהחל ביציאת מצרים – הוא כותב 'מצרים', השם העברי, ולא איג'פט – ובעיניו אלו הם "מעשי האלוקים באמצעות היהודים".

תפקידה של האומה

וכך הולכת להתגשם המגמה האידיאלית של עם ישראל. אין אנו מצמצמים אותה בחיפוש אחר מקום מקלט. "אלוקים לא היה מקיים את

עמנו זמן רב כ"כ, לולא נועד לנו ייעוד כלשהוא בתולדות האנושות".
מדינת היהודים היא צורך העולם, ועדיין יש לעם היהודי "תפקיד למלא
בתולדות האנושות" (91).

שחרורו של העם היהודי מן הגלות הוא טובת האנושות כולה. "כי העולם
בשחרורו משתחרר, בעושרו מתעשר ומתגדל בגדולתו, ומה שאנחנו
נעשה שם רק למען שגשוגנו שלנו, יפעל פעולה אדירה ומאושרה לטובת
כל בני האדם כולם" * (שם).

על הטענה נגדו שהוא מחפש רק מקום מקלט לעם היהודי, כתב הרצל:
"יש אנשים שאינם מבינים אותנו כראוי, וסבורים כי מטרת מאמצינו היא
לשוב אל ארצנו. האידיאל שלנו הולך הלאה מזה, אין אני מאמין שעם
התנ"ך שהתמיד בקיומו מתוך סבל קשה כ"כ, לא עשה זאת אלא בשביל
להביא את אמצעי התחבורה החדשים לביתו. הכרח הוא שיהיה טעם
אחר ותכלית אחרת לייסוריו של העם עשיר הנסיונות" (92).

"קראתי פעם לצינונות אידיאל אין סופי, ואני מאמין באמת, כי גם לאחר
השגת ארצנו, א"י לא תחדל מלהיות אידיאל, כי בצינונות כפי שאני מביין
אותה, כלולה לא רק השאיפה אל כבדת ארץ מובטחת, כחוב בשביל עמנו
האומלל, אלא גם השאיפה לשלמות מוסרית ורוחנית" (93).

"אין אנו רוצים להיות קוסמופוליטיים חסרי מין, אלא לעמוד על לאומיותנו
בשעה שאנו מטפחים את העקרונות הנעלים ביותר של ההומניות... אנו
רוצים להיות נאמנים לעצמנו, ואז גם יאמינו לנו יותר" (שם). דברים מעין
אלה כתב הרב זצ"ל בספר האורות: "טעות יסודית היא החזרה מכל
היתרון שלנו, החידלון מההכרה של אתה בחרתנו... אם נדע את גדולתנו
אז יודעים אנו את עצמנו, ואם נשכח את גדולנו אנו שוכחים את עצמנו,

* מדינת היהודים. מילים אלו נרקמו על הפרוכת שעטפה את ארונו של הרצל. מן הראוי לציין,
שדברים דומים כתב הרב קוק זצ"ל בספר האורות. "כל התרבויות שבעולם יתחדשו ע"י חידוש
רוחנו... כל הדעות ייתישרו, כל החיים יאורו בשמחת לידה חדשה בהתקוממותנו, כל האמונות
ילבשו בגדים חדשים. יסירו את הבגדים הצואים מעליהם ויתלבשו לבושי יקר, ינחמו את כל טמא
וכל תיעוב בקרבם ויתאחדו לינוק מטללי אורות הקדש אשר הוכנו מאז לכל גוי, לכל אדם, בבאר
ישראל. ברכת אברהם לכל גוי תחל את פעולתה בתוקף ובגלוי, ועל פי יסודה יחל מחדש בניינו
בא"י. החורבן העכשווי הוא הכנת תחייה חדשה, עמוקה ואופייית, אור חסד עליון מתנוצץ, שם ה'
איהיה אשר אהיה הולך ומתגלה – הבו גודל לאלקינו" (אורות, עמ' ח).

ועם שישכח את עצמו הוא בודאי קטן ושפל" (עמ' נה).

יחסו לאוגנדה

כידוע, השיג הרצל רוב להצעה האנגלית לשלוח משלחת לאוגנדה, על מנת שתהווה תחליף לרעיון השיבה לארץ ישראל. רוב זה הושג לאחר מהומה נוראה באולם הקונגרס. הצירים שיסו את דבריו שוב ושוב, כשהם עולים על השולחנות ורוקעים ברגליהם. הרצל ניצב על הבימה, חיזור כמת, ולא היה מסוגל להבין איך דווקא הצירים הרוסיים, שאת מצבם בא לשפר, מביעים התנגדות עזה כל כך. כשנציגי רוסיה נטשו את האולם, אמר הרצל "אף לשניה אחת, ואף בהרהור אחד, לא ניטשה תכנית באזל". וסיים "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני" (189). את האשמות, שהוא ויתר בנקל על א"י והסכים להצעות חלופיות, הוא דחה מכל וכול והסביר שהסכמתו להצעה הבריטית לא הייתה אלא "תרגיל" כדי להשיג כמה יתרונות.

א. אסור שאנשי קונסטנטינופול יחשבו שלבותינו קבועים אך ורק בפיסת קרקע טורקית, ואם כך הם יכולים לדרוש תמורתה סכומים מרקייעי שחקים.

ב. כך תהיה בידינו מחוייבות בין לאומית למדינה, ובהמשך נגשים זאת בא"י. "בתוכינו אנו יודעים היטב שאנו עומדים על כך, ושאין לנו מקום אחר חוץ מא"י... בתוכינו אין מקום לספקנות בנוגע לזה". כשעוזרו של הרצל הראה לו מאמר בעיתון, שאוגנדה אינה מסוגלת לקלוט יותר מכמה מאות תושבים, נשק לו הרצל ואמר: "הרי זה נפלא, תוצאות המשלחת תהיינה שליליות, ואנו מה שרצינו השגנו... אמנם לשאול את השאלה אני חייב, לפחות מבחינת הנימוס הבסיסי ביותר" (189).

ואכן כשנפלה הצעת אל-עריש, רשם הרצל שההצעה החדשה של אוגנדה היא "אדירה מבחינה מדינית, ולא חשוב אם אח"כ נדחה אותה – כבר תהיה לנו הכרה מצד ממשלת בריטניה, שאין ממנה חזרה. וכמו אל עריש, כך תצטרך בריטניה להציע חלופה לאוגנדה, ולבסוף נגיע לארץ ישראל. ע"כ לא מן החכמה לדחותה על הסף... תפקידו של המנהיג להתוות את הדרך אל המטרה, גם אם זו מבצעת עיקוף לכאורה, כך גם נהג משה"*

* את רעיון אל-עריש ניסה הרצל למכור לשר המושבות דאז, צ'מברליין. בסופו של דבר מעביר משרד

(184). ולסיר מונטפיורי הוא כתב, "שום דבר אינו יכול להיות רחוק יותר מן האמת... שום מקום אחר עלי אדמות אינו יכול לדחות ממחשבתנו לתפוס בה את המקום השמור לא"י כמטרה שבשבילה אנו נלחמים" (186).

על הרעיון של מדינה בארגנטינה אמר: "כלום צריך אני לומר שאני רוצה שא"י תהיה שלנו? אבל יתכן שלא נקבל אותה. עכ"פ אנו חזקים יותר במשא ומתן הדיפלומטי בשעה שאנו אומרים א"י או ארגנטינה". וכך כתב לפרופ' הרמן שפירא, "להערתך לא היה כל משמעות זולת ההבהרה לדיפלומטיה הטורקית, שאיננו קשורים בלעדית לפלשתינה. בתוכנו אנו יודעים היטב שאנו עומדים על כך, ושאינ לנו מקום אחר חוץ מא"י... בתוכנו אין מקום לספקנות בנוגע לציון". "נעדיף את פיסת א"י היקרה. היא בחינת סמל. נפשם של בני עמנו דבקה בה".

"לא יתכן, כמובן, שתהיה לעם ישראל שום מטרה אחרת מלבד א"י. "יהיה גורלה של ההצעה מה שיהיה, השקפתנו על ארץ אבותינו אינן ניתנות לשינוי, ולא תשתנינה לעולם" (188).

שנה לפני פטירתו הוא אמר: "ציוני הנני וציוני אמות. אנכי אלך לגור עם בני ביתי ולהשתקע רק בא"י", גם אם יצלח בידינו לרכוש לנו ישוב מדיני במזרח אפריקה. בצוואתי כתוב שאם ימהרני המוות לגזול ממערכות הלוחמים בעד א"י, אז יובילו את עצמותי לארץ אבותינו" (186). כשהתקבלה ההצעה לשגר משלחת בדיקה לאוגנדה, הכריז הרצל: "אף בשנייה אחת, ואף בהרהור אחד, לא ניטשה תכנית באזל", והוא סיים את נאומו במשפט העתיק ובעברית: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני" (189). ובמכתב לגנרל קירייב, מרשל הארמון הקיסרי הרוסי, הוא ציין ש"היהודים לא ימושו ממקומם בעבור ממלכה עשירה באפריקה, אולם יזחלו על ברכיהם לארץ אבותינו הצחיחה" (194). באסיפת פיוס, חדשיים לפני פטירתו, אמר "האנשים מאמינים באמת שנשטתי את א"י? ! רק האם הלא אמיתית אומרת 'גזור' (190)".

יש שטענו, שכאשר הרצל ביקר בארץ ישראל, הם לא הבחינו אצלו שום

חוץ הבריטי מכתב להרצל, ובו הוא מוזמן לשגר משלחת לסיני. זו הפעם הראשונה שמדובר עם נציגות יהודית על הקמת מדינה. בסופו של דבר נפלה התכנית, ואז הועלתה ההצעה של אוגנדה.

התרגשות מיוחדת. אך דוד וולפסון, שהיה אחד מחברי המשלחת שליוותה את הרצל, מספר על חוויה שונה: "הייתי שקוע בשינה עמוקה, כי כבר היה הרבה אחרי חצות, כששמעתי מישוהו קורא: 'דוד, אתה ישן, ידידי?' הרגשתי יד עוברת בעדינות על פני, והקול ממשיך: 'אינך רוצה לראות את אמנו ציון, דוד?' קמתי מן המיטה ונדהמתי לראות את הרצל לבוש כאילו לכבוד פגישה עם הקיסר. פניו זהרו, עיניו ברקו, והוא קרא בקול גדול: בוא דוד, התלבש! הבה נלך לראות את אמנו-מולדתנו! התלבשתי ועלינו יחד על הסיפון, משם יכולנו לראות את צריחי המסגדים המחודדים של יפו ניבטים אלינו. נפלנו זה לזרועות זה, ודמעות עלו בעינינו כשלחשנו זה לזה בשקט 'ארצנו, אמנו ציון'" (158).

נראה, שהדעה המקובלת שהניצוץ היהודי התעורר אצלו בסקירת משפט דרייפוס, אינה מדויקת. מכתביו מוכח שהנושא התבשל בקרבו כבר שלוש עשרה שנה לפני כן. "כבר מזמן אני חושב שאין לחיי תכלית נעלה יותר מאשר לעמוד לימין העניין היהודי".

יחסו לנצרות

אולם צל אחד מעיב על דמותו של הרצל עד היום, כוונתנו להרהורים שהוא הנציח ביומנו בקשר לרעיון הטבילה לנצרות. נשים לב לדבריו. "היו לי עיתים שהייתי שמח לחמוק אל עבר הנצרות, אולם היו אלה משאלות לב לא מגובשות של חולשת נעורים... אני אומר לעצמי שמעולם לא חשבתי ברצינות להיטבל לנצרות או לשנות את שמי" (66). יש לציין, שאת רעיון הטבילה איש לא שמע מפיו מעולם, אלא יומנו בלבד בשנות נעוריו, כשהוא החל לתהות על דרכו בחיים ותעה בחיפושי דרכו בחיים. כבר העירו היסטוריונים שאילולא הזכיר את רעיון ההתנצרות ביומנו, יש להניח שאיש לא היה יודע על כך לעולם (שלמה אבינור, הרצל. מרכז שז"ר עמ' 137). אדרבא, במשך השנים לא הסתיר את שאט הנפש שלו מהיהודים שטבלו לנצרות, וקרא להם "חלשי האופי שבינינו" (244). אחרי שיחה עם מומר, כתב ביומנו: "אני חושב שהוא התבייש בכך שנטבל, כשראה ושמע באיזה מידה אנו נאמנים לעם היהודי" (87). כשהביא כתב יד למוציא לאור, והעורך הראשי יעץ לו ליטול לעצמו כינוי ספרותי פחות יהודי – "דחיתי

זאת בנחרצות, ואמרתי שברצוני להמשיך ולשאת את שם אבי, ואני מוכן לקחת בחזרה את כתב היד" (66).

גם כשחשב על רעיון ההתנצרות, לא על עצמו חשב כן אלא על הילדים, "מנהיגיה של התנועה ובראש ובראשונה אני, יישארו יהודים" (67). הרצל עצמו מדווח על שיחה שהייתה לו עם ד"ר פ' מברלין, שצייד בטבילה לנצרות. הוא העיר לבן שיחו, שהוא אינו מביא בחשבון שגם התנצרות לא תסלק את האנטישמיות: "אם ישתמדו חמשת אלפים כמוהו, פשוט תשתנה הסיסמה ותהיה: חזיר משומד" (245).

כשנקבעה לו פגישה בביתו של נציג האפיפיור, תיאר ביומנו את חוסר הנוחות שחש בכניסה לבית. "נכנסתי כשאני מתכוון לצדדים, כמו שנכנסים לבית הידוע לשמצה. עלי לרשום כאן את תיאור האוירה, כי היא ראויה לציון. מי שראה אותי נכנס לכאן, היה יכול בנקל לפרש את המהלך שלא כהלכה" (245). כשביקש מאחיינו של הקיסר הגרמני לארגן לו פגישה עם הקיסר, ניצל הלה את ההזדמנות וביקשו שיתלווה אליו ביום ראשון לתפילה בכנסייה. הרצל נדהם וכותב ביומנו: "לא פחות ולא יותר! ישבתי בגני, ואני הסבתי את השיחה לצמיחת הדשא בגן, בלי להתייחס כלל לבקשתו המוגזמת" (246).

כששגריר גרמניה בוינה מזמין אליו את הרצל כדי להכין את המפגש עם הקיסר, כותב הרצל, שהגיע אל המפגש "לא כמתבולל כנוע ומתרפס, אלא כיהודי זקוף קומה" (246). על הפגישה עם הקיסר עצמו כתב: "סוד האלקים פרוס עלינו בשעות הרות עולם אלו. אין מורא כשאלקים עמנו" (246).

כשהרצל הופיע בסוף דרכו לפני האפיפיור, הוא חרג מכללי הטקס, ולא העלה בדעתו לקוד לפני הצלב שעל חזהו או לנשק את ידו, כפי שהדריך אותו לפני כן החשמן שליווה אותו; "ונראה שבכך הקדחת את תבשילי. כל מי שבא אליו משתחווה, ולכל הפחות מנשק את ידו". ואכן האפיפיור התייחס אליו בקרירות. שר החוץ של הוותיקן הבהיר לו, שכל עוד היהודים מכחישים את אלוהותו של המשיח, לא יוכלו הנוצרים להצהיר שהם בעד הרעיון של א"י לעם ישראל. "כיצד נוכל להכריז שאנו מסכימים

שישובו להיות בעליה של ארץ הקדש, בלא לוותר על העקרונות הנעלים ביותר שלנו עצמנו"? האפיפיור עצמו הביע התנגדות נחרצת לתכנית הציונית, ובמיוחד לרעיון שירושלים תיפול לידי היהודים. "היהודים לא הכירו באדוננו, ולכן לא נוכל להכיר בעם היהודי" (195). הוא חש בפגישה "שהקונפליקט בין רומא, שהוא דיבר בשמה, ובין ירושלים, שבשמה דברתי אני, שב ונתגלה" (247).

ואכן בביטאון הכנסייה הצרפתית פרסם אחד הכמרים הקתולים מכתב שפסל מראש את התגשמותה של הציונות: "תהיה זו הכחשה בוטה של דברי הנביאים הקדומים", והוסיף, "כי עצם ריכוזם של יהודים בפלסטינה מהווה סכנה לקתולים" (195).

חזיון השואה

הרצל חש עוינות גם מצד יהודים רבים. "ליהודים של ימינו אין שאיפות לזהטות יותר מאשר להיות בלתי נראים בין העמים... הם יותר אנגלים מהאנגלים, יותר גאלים מן הצרפתים, יותר גרמנים מן הגרמנים, רק הציונים רוצים להיות יהודים יהודיים" (206).

מריה דלה-גראדיה, כלת פרס נובל לספרות, מספרת על שיחה שהייתה לה עם ד"ר הרצל בנוכחות פרופסור מולנר, איש אוניברסיטה יהודי. הלה אמר להרצל, ש"לעולם פלסטינה לא תהיה שלכם, ואם תשיגו אותה, היהודים המודרנים לעולם לא ילכו בעקבותיכם". הרצל צחק צחוק מריר, ואמר: "היהודים המודרנים? האם יהיו מסוגלים לעזור לעצמם? הלחץ יבא מלמטה, מן ההמון שבתוכו הוא חי עדיין, זה שירד מסיני ובידו לוחות הברית והוביל את עמו בתוך המדבר. אני מודע לכך שבמאבק הזה אמצא את מותי, אך איני יכול לעשות דבר. החזיונות משתלהבים בלילה, כשעיני עצומות, ואיני יכול לחמוק מהם".

הרצל ראה את עומקה של הבעיה האנטישמית באירופה. הוא לא סונוור מהליברליזם ששטף את אירופה וחוזה במדויק את שעלול לקרות. הרב הריפורמי אברהם גייגר הכריז ש"ברלין היא ירושלים", והמו"ל היהודי הוינאי קרונבך סירב להוציא לאור את "מדינת היהודים". הוא נימק את

סירובו במילים אלו: "איני מסכים אתך. האנטישמיות אינה מתחזקת. במאה השנים האחרונות ראינו, אנחנו היהודים, כיצד מצבנו המדיני והחברתי משתפר בהתמדה". לעומתם טען הרצל, ש"העמים שבתוכם יושבים יהודים הינם – כולם כאחד, במבוש או שלא במבוש – אנטישמים". כנאום הפתיחה לקונגרס הרביעי אמר: "על פני מרחביו של כדור הארץ יש לחפש נקודה, שבה עם-אלקים העתיק אינו נתון לקללה ורדיפות".

מדהים להיווכח עד כמה חזה הרצל את העתיד. "בארצות אחרות שבהם חיים היהודים, לפי שעה בנוחות, יכחישו קרוב לודאי, אחי בני שבטי את טענותי בכל עוז. הם יאמינו לי רק אז, כשהסתה ביהודים שוב תפקוד אותם. וככל שתשתהה האנטישמיות יותר, כן תפרוץ בהכרח ביתר זעף. הסתננותם של יהודים מהגרים, הנמשכים לשם ע"י תחושת בטחון מדומה, כמו גם העלייה המעמדית של היהודים בני המקום, פועלות אז יחד בעוצמה ודוחקות לקראת מהפכה... הם (יהודי בוהמיה) הצטרפו בכל חום ליבם אל האומה הגרמנית. הם אהבו את גרמניותם אהבה יתרה, ושירתו גם את העם הגרמני וגם את רעיון החופש האזרחי שירותים נאמנים ורבי הקרבה. הם נצמדו אל האומה הגרמנית במאבקה ובסבלותיה הצמדה קרובה – קרובה מדי, כנראה. אותה שעה התחילו פתאום להתנער מהם. פתאום הכריזו עליהם שהם טפילים, המוצצים את לשד הגזע. במחי יד אחד לא היו עוד גרמנים אלא יהודים... הם התהלכו מוכי תדהמה. כל מה שהיה עד עכשיו היה אפוא טעות, כל חשבון חייהם היה בנוי על שגיאת-סוד. כל קורבנותיהם לשווא, וכל מסירותם לריק" (125).

בהופעה לפני הוועדה המלכותית בלונדון לענייני כניסת זרים הבהיר הרצל את דעתו על הגולה: "אני חושב כי היהודים יש להם נטייה להתבולל. והנה בא רגע שבו הם נמצאים בדרך הטובה ביותר לכך, ובאותו רגע באה האנטישמיות. כל ההיסטוריה מלמדת אותנו, כי מעולם לא היו היהודים במצב מאושר יותר מזה שהיו בספרד לפני האינקוויזיציה והגירוש במאה החמש עשרה" * (125).

* השווה לדברי הנצי"ב מוולאז'ין, העמק דבר, במדבר כג ט; בית הלוי על התורה, ריש פרשת שמות, ומשך חכמה ויקרא כו, מד.

אך היהודים המשיכו לשגות באשליות. "אבל ביטויי הזלזול והשנאה מתחדשים עליהם בכל יום, ובוודאי יש להם הרבה צמר גפן באוזניהם, אם אינם שומעים כל זאת" (126). ואכן הם סירבו לשמוע. ביטוי לכך אנו מוצאים בדבריו של סטפן צווייג: "שפתנו היא גרמנית... מולדתנו, אוסטריה היפה. וכי לא שפר חלקנו תחת שלטונו של הקיסר הטוב פרנץ-יוזף? וכי איננו נהנים כמו אחרים, מזכויות האזרח שלנו? ... וכי איננו חיים בתקופת קידמה שתחסל בתוך כמה שנים את כל הדעות הקדומות, הדתיות" (שם)? אפילו אביו של הרצל הגיב בספקנות, כאשר קרא את כתב היד של מדינת היהודים: "אין אני מאמין, ויחד אתי גם רבים אחרים, שהאנטישמיות תתקדם בווינה בצעדים נוספים... קבלת החוקים בעניין הכנסיות הדתיות בהונגריה ושוויון הזכויות השלם של היהודים שם... מאפשרים לי את התקווה שהתנועה האנטישמית באוסטריה תיעצר, אם לא תיאסר לגמרי" (שם).

אך הרצל ממשיך בשלול. למרות גילויים מובהקים של אנטישמיות לא השפיעו הדברים על היהודים, והרצל מסביר לברון הירש את פשר התופעה. "אנחנו צריכים לשקוע עמוק יותר, לספוג עוד ועוד בוז, עוד יריקות בפנים, לעג, מכות. אנו צריכים שיוסיפו לשדוד אותנו ולהרוג בנו, עד שנהיה בשלים בשביל הרעיון הזה. אני מודאג עכשיו באמת (לאחר ניצחון הרשימות האנטישמיות בבחירות העירוניות בווינה), שיהודי ווינה יקבלו את תוכנית, כשיהיה מאוחר מדי, ולא יהיה להם עוד חופש תנועה פוליטי, אולי אף לא חופש תנועה בכלל – של הגוף ושל הרכוש – כדי לשאת עינים לציון, וללכת לשם" (127).

באוזני הרוטשילדים קבע הרצל, כי "אין כל סיכוי, שהתנאים שהיהודים חיים בהם ישתפרו. אם ישאל אותי מישהו מניין לי זאת, אומר לו שאני יודע לאן תגיע אבן המתגלגלת על מישור משופע: למטה, למטה. רק חסרי דעת ומטורפים אינם מביאים בחשבון את חוקי הטבע" (שם). והוא צופה מה יהיה בעתיד: "יגרשו אותנו מן הארצות הללו וירצחו אותנו בארצות שנימלט אליהן... כולנו נצטרך לענוד את הטלאי הצהוב" (שם).

שנה לפני פטירתו כתב את המכתב הבא: "אין אני מספסר באסון, אבל

הוא יבוא גם על היהודים ההונגרים, בצורה ברוטאלית, ויותר שיאחר לבוא, יותר יהא חמור. יותר שיתחזקו, יותר פראית תהא צורתו, אין הצלה מפניו" (שם).

אחרית דבר

הרב אברהם אליהו קפלן הביע צער, שהרצל לא זכה להופיע בפני בית הדין הבין-לאומי ולשטוח את טענותיו ותביעותיו בשם העם היהודי, כדי שבית הדין הבין-לאומי יכיר בזכותו של העם היהודי לחזור למולדתו. לדעת הרב קפלן, מה שלא הספיק הרצל לעשות בעצמו, הוא לימד אותנו לפעול בדרכו. ואכן מה שהיה נראה בזמנו לא יותר מאשר חלום, אוטופיה, הוכר לאחר זמן ע"י רוב מדינאי העולם; אך אין ספק, אילולא לימדנו זאת הרצל, ספק אם בדרך הטבע היה הדבר אפשרי.

ובאמת הרצל חזה מראש את התהליך הבין לאומי הזה. בשיחה עם אחד הצירים בבאזל, הוא שרטט לפניו את האפשרויות העתידות: "מלחמה אירופאית היא שאלה של העתיד הקרוב", אמר הרצל. "התחלתי לחייך. הרצל סקר אותי בעיניו המקסימות: אדוני מחייך באירוניה, אמר אלי, אין לו אמונה יתרה במה שאמרתי. אולם המלחמה האירופית הגדולה מוכרחת להתפרץ. עם שעוני ביד אני מחכה לרגע הגדול הזה! אחרי מלחמת אירופה תתכנס ועידת השלום העולמית. לאותו זמן עלינו, באי כוח העם היהודי, להיות מוכנים. אומות העולם תהיינה מוכרחות לתת לנו מקום במועצת הלאומים הגדולה. הוכח נוכיח להם ששאלת עם ישראל אינה שאלה של ארץ זו או אחרת. היא שאלה עולמית, ורק פתרון עולמי יכול להשיב עליה. והפתרון הוא שישבו את ארץ ישראל לעם ישראל – ובזה תוסר שאלת היהודים מעל הפרק" (121).

באחד מסיפוריו הקצרים מתאר הרצל אומן המגלה את זהותו היהודית מחדש דרך הדלקת נר החנוכה. האומן היהודי הרגיש את המצוקה להיות יהודי בעומק נשמתו, והוא החל לחפש את זהותו. אט אט מתבהרת בתודעתו הרעיון, "שיש רק מוצא אחד ממצוקת היהודים, והוא – השיבה אל היהודיות". "הוא התחיל לאהוב את היהדות בלב ובנפש". אמנם

הוא ספוג בערכים אירופאיים שקשה לו להשתחרר מהם, אך הוא סבור שאולי הדור הבא יהיה מסוגל יותר לשיבה הזאת, בתנאי שיגדל את ילדיו כיהודים. ומשום כך הוא בוחר לספר לבניו את סיפור נרות החנוכה, המוסיפות והולכות בכל יום, והן נעשות לו משל להלהבתה של האומה. מתחילה נר אחד, עדיין אפלולית מסביב, והאור הבודד נראה עצוב. אך לאחר מכן הוא מוצא רַע ועוד רבים, עד שהנרות כולם דולקים ומפיצים אור. הרצל מזדהה עם התפקיד של השמש, "שום תפקיד אינו נותן אושר יותר מתפקידו של שמש האור", ולוקח לעצמו את התפקיד של שמש האור בעם ישראל. "גמרתי אומר להעמיד עצמי בראשות פעולה למען היהודים", הוא כותב לרבה של ווינה (כתבי הרצל, 'בפני עם ועולם' ז', עמוד 190).

בסיום מאמרו על הרצל, פונה הרב קפלן כנגד הטוענים שאין צורך לפעול במעשים למען גאולת ישראל, כי "הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל", ו"יש מי שכבר דואג" ... "אכן יש מי שדואג, ואותה היד המקיימת אותנו, היא גם עושה לנו נפלאות. אך האם כל הציונות אינה פלא? כבר בשנת תרע"ג כתב הציוני הנודע בודנהיימר: 'אין אף ציוני נבון אחד בכל העולם כולו, שיאמר כי הוא רואה את עקבותיה של "מדינת היהודים" העתידה – אך בליבו יודע הוא כי מוכרח הוא לשאוף לזה'. אמרו נא לי, רבותי! מי זה זרק את הרגשת ה"הכרח" הזה אל תוך ליבותינו? מי הוא זה אשר הכין ברוחותינו אותה הכנה נשגבה לתקופה זו, המתחילה עתה לעבור עלינו? כלום אין אתם חשים את תנועת ידה הנסתרת של ההשגחה? ויודע אני כי כשם שמוכרחה הייתה לבוא תחיית רוח הלאום היהודי, כן מוכרחה תהיה לבוא סוף כל סוף, בעתיד הבלתי נראה לעין, תחיית רוח תורתנו. כסוי עבים הוא אופקה של תורתנו, ועוד יותר אופקה של מצוותיה, של חוקי החיים אשר לה. נעזבת היא ע"י הנוער, אין היא זוכה לתשומת לב מאת מנהיגי הדור המודרניים. 'והיא יושבת וראשה חפוי, כאשה עקרה שלא ילדה' – אך היא עוד ילד תלד! אין אנו רואים את הדרכים, אין אנו רואים את העקבות, אבל יודע אני – אומר אני כבודנהיימר בשעתו – שאני מוכרח לשאוף לזה. והאלקים אשר ישיבנו לציון – ישיבנו גם לתורה מציון. – אני מאמין! וככל שגדלה אמונתי באלקים – גדלה שייכותי לציונות".

ואכן, "הכרח" זה היה הדחף הפנימי שדחף את הרצל לפעולתו למען עמו.

“אני מודע לכך שבמאבק הזה אמצא את מותי, אך איני יכול לעשות דבר. החזיונות משתלהבים בלילה, כשעיני עצומות, ואיני יכול לחמוק מהם” (117).

הרצל עצמו תהה על המניע שדחף אותו לפעול למען העם היהודי. ביומנו כתב שאכן זו חידה, שאת פתרונה יש לבקש “בתחום הלא נודע”. “אני הוא שעמל על כך? לא! זה עובד עלי. זאת היתה אובססיה... נסיבות מסוג זה נהגו לכנות לפנים ‘אינספריציה’ (השראה)”. באחד ממכתביו הוא מחיל על עצמו מילים של שיר ממשורר גרמני-הונגרי, “הברק היכני, ואהי לאביר האלקים, ברית האמת לנצח תעמוד”. מעט אחרי הקונגרס של בזל הוא כותב: “אתה שואלני איך הייתי לציוני? א-ל אלקים יודע. כפי הנראה התבשל בי הרעיון הציוני בבלי יודעים”. “אך בתוכי הוסיף לפעול הבלתי מודע” (45).

לא לחינם בחר הרצל לסיים את ספרו ‘אלטנוילנד’ בפרק על ירושלים:

בית המקדש הוקם מחדש, כי הגיע הזמן לכך. הוא נבנה כבימים עברו, מאבני גזית שנחצבו במחצבות המקומיות והתקשו באויר הצח. שוב עמדו העמודים, היצוקים נחושת, לפני קודש הקודשים של ישראל. העמוד השמאלי נקרא ‘בועז’, והימני ‘יכין’. בחצר הקדמית עמדו מזבח אדיר עשוי נחושת וכיור המים הרחב המכונה ‘ים הנחושת’, כמו בימים הרחוקים ההם, כששלמה המלך משל בארץ. “במקום הזה עומדים בני עמו העתיק של אלקים ששבו לארצם, ונושאים את עיניהם אל הנסתר. הם עומדים כאן כפי שעמדו אבותיהם בימים עברו על הר המוריה. דבריו של שלמה המלך חזרו והיו לדברי אלקים חיים: ‘ה’ אמר לשכון בערפל, בנה בניתי בית זבול לך, מכון לשבתך עולמים’ (מל”א ח, יב-ג).

חזון זה היה המניע שעמד בבסיס פעילותו של הרצל, שרבים כיום אינם מודעים לו, ואחרים מסרבים להודות בו.